

**Роман Офіщинський
Омельян Довганич**

**Закарпатська молодь
у роки другої світової
війни**

(До 50-ліття Перемоги)

Закарпатська обласна рада народних депутатів
Виконавчий комітет
Управління у справах молоді та спорту
Закарпатський Центр соціальної служби для молоді
Закарпатський Молодіжний Демократичний Союз

Р.А. Офіцинський
О.Д. Довганич

Закарпатська молодь
у роки другої світової війни
(До 50-ліття Перемоги)

Ужгород:
ВВК "Патент"
1995

У пропонованому виданні висвітлюються події другої світової війни на Закарпатті, пов'язані з антифашистським молодіжним рухом, життєдіяльністю легальних молодіжних організацій, проблематикою молодіжної періодики.

Книжка виходить з нагоди 50-ліття Перемоги над фашизмом.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Іван Голубна, начальник управління у справах молоді та спорту Закарпатського облвиконкому.

Михайло Хома, директор Закарпатського Центру соціальної служби для молоді.

Андрій Вивнян, голова Закарпатського Молодіжного Демократичного Союзу.

ПЕРЕДМОВА

Історія людства – насамперед історія воєн, великих і малих, багаторічних і короткочасних, світових і локальних. Нерідко агресори брали верх. До певної межі. На деякий час. Бо, зрештою, нові й нові покоління пригніченої нації піднімались на боротьбу, поки не здобували довгождану свободу.

Нетривалими в історії бувають мирні передішні. Як правило, у межах одного-двох поколінь. Особливо руйнівними виявляються світові війни, що підсилюються внутрішніми – громадянськими. Згадаймо, як неймовірно спустошили і виснажили Україну 1939–1945 роки. Якщо додати до цього ще денільна трагічних сценаріїв, нав'язаних поневолювачами, наприклад, репресії та голодомори, то список жертв стане надзвичайно великим.

Історичні катаклізми зачіпають найбільш чисте і найжорсткіше мобільну, але дуже вразливу частину людства – молодь. Вибивання її зі звичайної колії розвитку цивілізації навіть на нетривалий час приводить до втрати системи цінностей, для відновлення котрої доводиться затрачати зусилля не одного покоління.

Беззаконня і колабораціонізм, беззастережна домінація зброї, сила, абсолютизована до абсурду – створюють людей та докільця і ззовні, і внутрішньо. Якщо уважно вчитатись у закарпатську хроніку молодіжного життя періоду другої світової війни, то все досі мовлене зримо постане в конкретних проявах. Проте чорне тло тодішньої дійсності принагідно пронизували світлі моменти, стверджуючи неперервність загальноцивілізаційного поступу.

Роман А. Офіційський
аспірант кафедри історії України
Ужгородського державного університету

ОГМ-КАЛОТ, 1940-1944
(про організацію греко-католицької
молоді Підкарпаття)

Угорська окупація Карпатської України (15-18 березня 1939 р.) не могла не покликати до життя цілеспрямованої політики, котра б сприяла якнайшвидшій інтеграції шойно приєднаних земель у рамках "святостефанізму". Причому загострення міжнародних відносин у центральноєвропейському регіоні відводило для цього дуже мало часу.

У молодіжній політиці, як і в інших сферах, належало перейти від декларацій про "задачи угорської молоді" (на манір "поглибити сношення двух братских народов і тогда создадим тут земной рай и на наших полонинах весело загремит наша коломийка, звуки которой благодарственным эхом будут отражаться на большой мадярской равнинь") до практичної роботи (4).

Отже, 21 листопада 1939 р. професор теології Будапештського університету Ене Керкеї, голова всеугорського секретаріату католицької селянської молоді (КАЛОТ), звернувся з листом до прем'єр-міністра Павла Телені з проханням розглянути проєкт бюджету на створення угороруського секретаріату КАЛОТ (поряд з існуючими в державі - німецьким та словацьким). На той час в Угорщині нараховувалося близько 150 тис. членів цієї молодіжної організації, а її осередки працювали майже у двох тисячах селах (13, с. 134-136). Програмними гаслами спілчан були: за кращого християнина, за культурніше село, за життєздатний народ і за типового угорця (3).

Секретаріат КАЛОТ складався з чотирьох відділів - угорського, національного (з чотирма підвідділами: румунським, словацьким, німецьким та угорським), преси, фінансово-господарського і юридичного (2, арк. 48-49). Його поточна діяльність відзначалася мобільністю та знаходила велику підтримку влади, світської та церковної.

На середину 1940 р. на Підкарпатті вже діяла організація греко-католицької молоді (ОГМ), створена з ініціативи і з безпосередньою участю єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Олександра Стойки. Новостворене дітище первісно мало отримати назву "Подкарпатска католическая моло-

- 5 -

дежь" (ПКМ), але вирішили зупинитися на ОГМ (7). Спочатку на чолі організації поставили священника Сокола, котрий незабаром через свою бездіяльність був увільнений (1, арк. 82-84, 196-197). Єпископ Стойка натомість призначив нове керівництво: єпархіальним директором ОГМ - ректора Ужгородської греко-католицької семінарії, каноніка, доктора теології Людвіка Миню, а головним секретарем - священника доктора теології Василя Шерегія (небавом його змінив на цьому посту відповідальний редактор газети "Неділя", офіційного органу ОГМ, Андрій Кутлан).

У вересні 1940 р. чільні керівники КАЛОТ - голова центрального секретаріату Ене Керкаї та начальник національного відділу Шандор Медьеші, а також головний секретар ОГМ - КАЛОТ Андрій Кутлан зустрілися з регентським комісаром Підкарпаття Міклошем Козмою, аби проінформувати його про фінансові справи організації (2, арк. 54). Після бесіди газета "Неділя" стала отримувати щомісячну субсидію від регентського комісаріату у розмірі 1000 пенгів, що дало змогу підняти тираж від 800 примірників до 10000 (у середині 1944р.) (2, арк. 76). До того ж щомісяця з центрального секретаріату в Будапешті до підкарпатської філії надходило приблизно 2500 пенгів на витрати (2, арк. 65).

Внаслідок організаційних заходів наприкінці 1941 р. на Підкарпатті нараховувалося до сорока первинних організацій ОГМ (2, арк. 54), а до жовтня 1944 р. їх число збільшилося до дев'яносто (600 активних членів віком 16-24 років) (2, арк. 62). Як свідчив канонік О. Ільницький, загалом акціями ОГМ - КАЛОТ до початку 1944 р. охоплювався 18-20-ти тисячний загін підкарпатської молоді (1, арк. 196-197).

Однією з форм роботи організації стали курси "вищої школи КАЛОТ", на котрих актив підвищував свій ідейний та освітній рівень з питань: 1) історії виникнення та статутних питань КАЛОТ; 2) керівництва і поточної діяльності осередків; 3) економічної географії зарубіжних країн і господарських та політичних зв'язків Угорщини у планетарному масштабі; 4) культурно-просвітницької праці у первинних осередках (2, арк. 73).

Зусиллями о. В. Шерегія для широкого загалу періодично готувалися "Лекції ОГМ", в яких популярно висвітлювалися національні, релігійні, морально-етичні та інші злободенні теми (8). Дані "Лекції" можна було використовувати як роздатковий матеріал, вибираючи найбільш актуальні. Вони являли собою окремі листівки, зібрані під однією супе-

робиладинкою.

Як відзначалось, у програмних засадах ОГМ-КАЛОТ особливий акцент робився на патріотичні почування. Гасло "До Христа, Культури і Життєздатності!", на думку А.Кутлана, означали передовсім практичні дії в ім'я піднесення добробуту та духовності рідного народу, який би "за своїм розумом жив так, як принаймні Мошко и Гершко жие" і зайняв гідне місце "межи другими народами"(7).

Доволі тісно ОГМ - КАЛОТ співпрацювала з "Подкарпатським Обществом Наун" (голова О.Ільницький). У виданнях ПОН, зокрема "Великих сільсько-господарських календарях" (1942, 1943). Організації греко - католицької молоді відводилося чимало місця. До того ж ОГМ брала посильну участь у заходах, що проходили під егідою наукового товариства. Так, 9 листопада 1941 р. на урочистостях ПОН на честь графа Стефана Сейчени (1791-1860), що проводились у театрі в Ужгороді, аматори з театрального гуртка ОГМ - КАЛОТ поставили одноактову п'єсу "Мартові огні" Миколи Асталоса (9). Однак у журналі ПОН "Руська молодь" (1941-1944) жодного матеріалу про цю молодіжну організацію не зустрічаємо.

Щодо взаємин ОГМ з військово - патріотичною організацією допризовної молоді "Левенти". Згідно настанов всеугорського секретаріату КАЛОТ, передбачалося тісне співробітництво обох молодіжних інституцій. Отже, "Упам'ятованія до упражнення левентов" (1941), складені спеціально "для угроруських інструкторов, помічників інструкторов и для учеников" зі стройової, тактичної та стрілкової підготовки (13), мусіли стати настільними книжками і членів організації греко - католицької молоді Підкарпаття. Проте така співпраця з "Левентами", котра уславилась шлейфом одіозності, а внаслідок - молоддю (у тому числі й угорською) у значних масштабах бойнотована, для ОГМ -КАЛОТ популярності не принесла.

Доречно тут згадати про одного з тодішніх молодіжних лідерів Андрія Кутлана (1907, фанчиново на Виноградівщині - 4 квітня 1950). Багато в чому завдяки йому дана ідея (ОГМ) отримала на підкарпатських теренах значне поширення. Будучи за освітою педагогом (закінчив Мукачівську учительську семінарію), А.Кутлан тривалий час (вересень 1936 - серпень 1941) пропрацював директором народної школи у Троснику (Виноградівський район), а 1 вересня 1941 р. став інструктором шкільного відділу регентського комісаріату (з питань позашкільної роботи вчителів). Тоді ж приступив до виконання обов'язків редактора газети "Неділя", а згодом і

редактора журналу "Народна школа" (тираж 2000 примірників). Воював, як молодший лейтенант угорської армії, на Східному фронті (під Курськом) - з 20 липня 1942 до 25 серпня 1943 р. З приходом Радянської Армії на Підкарпаття був інтернований (20 листопада 1944 -січень 1947) та направлений на важку фізичну працю в Донбас, а потім на Одещину. Відбувши покарання, повернувся додому і до арешту співробітниками МДБ СРСР (2 вересня 1949 р.) працював учителем фізичного виховання в с.Петрове на Виноградівщині. Як "ворога народу", Андрія Кутлана засудили 5 листопада 1949 р. за статтями 54-4 і 54-40 пункт 2 Кримінального кодексу Української РСР до 25 років виправно - трудових таборів, де й скінчився його життєвий шлях.

ОГМ -КАЛОТ упродовж усієї другої світової війни залишалась єдиною легалізованою молодіжною організацією Підкарпаття. Правда, де-факто існувала "Організація угроруської національної молоді (Угроруські легіонери-чернорубашечники)", котру очолював Стефан Крайняк (5). Також пробував знову ствердити про себе "Руський скаут ім. А.В.Духновича" (керівник - професор Ужгородської гімназії Степан Фодор (6,10,11)). Однак, як відомо, угорський уряд не дозволив відновлення роботи жодної з політичних партій, в тому числі й авангарду свято استفанської іреденти - Автономного Землеробського Союзу (очолював А.Бродій) та Руської народної автономної партії (Степан Фенцик). Під покровительством останньої, а особливо її лідера, і діяли "Угроруські легіонери - чернорубашечники" та "Руські скаути". Але в даній ситуації (без урядової та церковної підтримки) їм мало що світило. Тим чином, окрім десятка молодих прибічників і послідовників С.Фенцика (ентузіастів своєї справи), ця течія молодіжного руху на Підкарпатті практично нікого не охоплювала, хоча і справляла деякий резонанс у засобах масової інформації.

*****

Виникнення та діяльність ОГМ-КАЛОТ, позначені зовнішніми чинниками і специфічними часовими рамками, залишило помітний слід в історії молодіжного руху сучасного Закарпаття. Досвід, залишений у спадок організацією, є дуже повчальним для нинішніх умов і потребує подальшого більш детального вивчення і висвітлення.

1. Державний архів Закарпатської області.-

- Фонд.2558. -Опис.1. Справа 5396-5399 (Следственное дело МГБ СССР по обвинению А.Ю.Ильницкого). -964 арк.
2. Там же. - Спр.6252 (...по обв. А.В.Кутлана). - 46 арк.
  3. Довганич П. Цѣль и значеня ОГМ-КАЛОТ-у // Великий сельско-господарский календарь Подкарпатского Общества Наукъ на рокъ 1943/ Зложивъ И.Гарайда. - Унгварь: Друк.ПОН, 1942. -С.64-66.
  4. Задачи угрорусской молодежи // Земледѣльскій календарь на високосный годъ 1940/Сост. М.Демко.-Унгварь: Книгопечатня Фельдешя, 1939. -С.75-76.
  5. Крайнякъ С. Организация угрорусской национальной молодежи (Угрорусские легионеры-чернорубашечники) //Календарь культурно-просвѣтительно-го общества имени Александра В.Духновича на обыкновенный годъ 1941. - Ужгород: Виктория, 1940.-С.67-72.
  6. Крайнякъ С. Русский Скаутъ им.А.В.Духновича на Прикарпаты // Там же.-С.87-89.
  7. Кутлан А. Что есть КАЛОТ, что есть ОГМ? // Великий сельско-господарский календарь Подкарпатского Общества Наукъ на рокъ 1942/ Зложивъ И.Гарайда. - Унгварь: Книгопечатня ПОН, 1941.-С.56-60.
  8. Лекції організацій грекокат(олицькоѣ) молодежи /Ред. і за вид.отв. В.В.Шерегій.-Унгварь, 1 февраля 1943.-26 с. (На правах рукопису).
  9. Памятное свято Сейченія //Литературна недѣля [Ужгород].-1941. - Ч.15 (7 децембра).-С.132.
  10. Русский скаутъ имени А.В.Духновича // Народна школа[Ужгород]. -1940/41.- N1-2 (сентябрь-октябрь). -С.21-22.
  11. Угро-русскій скавтъ //Там же.-1939/40.N4 (Апрель). -С.69-70.
  12. Упамятованія до упражненія левентовъ (на основаннїи инструкцій Е-основного упражненія переробленое и размноженое 4-ое изданіе) /Для угрорусскихъ инструкторовъ, помоч.инструкторовъ и для учениковъ составилъ Геиза Сунди; переложили Антоній Снѣба, Александръ Кюзденій, Эрнестинъ Завадякъ.-Унгварь: Уніо, 1941.- 88 с.
  13. Шляхом Жовтня: 36. док.-Т.V (1938-1944) /Упоряд. Г.Сіяртова-Ужгород: Карпати, 1967.

*Омелян Довганич,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри нової і новітньої
історії та історіографії УвДУ*

АНТИФАШИСТСЬКИЙ МОЛОДІЖНИЙ РУХ НА ЗАКАРПАТТІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В складних умовах угорського окупаційного режим у розгортався на Закарпатті підпільний молодіжний рух. Він не був однорідним. З одного боку - це рух робітничо-селянської молоді, яка проводила свою роботу під впливом підпільної комуністичної організації, з другого - український національний рух, який боровся за самостійну українську державу і приєднання Закарпаття до неї. Існували й інші антифашистські організації і групи, які виступали проти фашистських окупантів за визволення краю з-під іноземного панування.

Напередодні окупації в кінці 30-х років на Закарпатті активну роботу серед робітничо-селянської та учнівської молоді проводили такі організації як Підкарпатська спілка молодих (ПСМ), Спілка угорської молоді, утворені в листопаді і грудні 1938 року, в Мукачеві і Берегові. До керівного ядра ПСМ увійшли Іван Гафінець, Йосип Гавелка, Михайло Гаджега, Василь Куруц, Михайло Мацканюк, Дмитро Тараківич, Василь Нямецук, Михайло Смутон та інші. Спілку угорської молоді очолювали Йозеф Товт, Йозеф Манді, Людвіг Котта, Дердь Данч. Молодіжні організації проводили значну роботу, однак до окупації угорськими військами первинні організації спілок не були створені в кожному селі, на підприємствах і в школах Закарпаття.

В жовтні 1938 року із забороною крайової комуністичної організації були закриті її друковані органи, спілки молоді та їх преса, а також молодіжні організації інших напрямків. В цей момент патріотичні організації, в тому числі і молодіжні, мали згуртувати свої сили для участі в антифашистській боротьбі.

Опинившись на нелегальному становищі, підпільне керівництво Підкарпатської спілки молодих (І. Гафінець, М.Гаджега, В.Куруц) та Спілки угорської молоді (Йозеф Товт) заклинали членів своїх організацій і в нових умовах не припиняти антифашистської пропаганди. Воно роз'яснювало, що члени спілок будуть виключатися в підпільні трийки і п'ятірки, які утворювалися під керівництвом крайової комуністичної організації.

Значну увагу приділив цій справі секретар Закарпатського підпільного крайового Оденса Борканюк. Він говорив про форми і методи антифашистської

діяльності, про те, як краще підготуватись до великої боротьби в умовах заборони всіх прогресивних організацій, говорив і про труднощі, з якими доведеться зустрітись в умовах окупації.

Про довір'я до молодих кадрів свідчить і той факт, що нелегальне бюро, яке змушене було виїхати за кордон після окупації Закарпаття, доручило продовжити комплектування підпільних осередків і організації одному з керівників молодіжного руху, молодому журналісту Йосипу Гавелці, який в передвоєнні роки наполегливо працював з молоддю, енергійно виступав за її інтереси. Як молодіжний вождь, він часто їздив в села, виступав на зборах, мітингах, демонстраціях, редагував журнал "Голос молоді". На цій роботі позитивно проявив себе.

В дні перед окупацією він працював у кооперативі "Едність", який був під впливом комуністів. Докладав багато сил для організації антифашистських груп і організацій, встановлював перервані зв'язки. Оскільки підпільники Закарпаття в зв'язку з окупацією краю опинилися у важких умовах, Йосип Гавелка в 1940 році нелегально переходив кордон, побував у Москві в Комінтерні для вирішення організаційних питань із закордонними керівництвами Угорської та Чехословацької компартій.

Хоч діяльність всіх прогресивних організацій на Закарпатті була заборонена, проте антифашистський рух не припинявся. Ні арештами, ні переслідуваннями не вдалося відвернути прагнення молоді до соціального і національного визволення. І в нечувано важких умовах, в обстановці жорстокого терору і переслідування молоді патріоти вступали у двобій з ворогом.

Після окупації всього Закарпаття в березні 1939 року молодіжні керівники почали налагоджувати перервані зв'язки між своїми групами і організаціями, щоб з глибокого підпілля викривати окупаційну політику угорського уряду в краї. На це звертав увагу і виконком Комінтерну, який протягом 1939-1940 років прийняв декілька конкретних рішень про становище в Угорщині і завдання учасників антифашистського руху.

Зокрема в його рішенні від 16 серпня 1940 року вказувалось, що "у роботі з молоддю не можна пасивно брати до відому розпуск соціал-демократичної молодіжної організації, - треба боротись за її відновлення в профспілках, в соціал-демократичній партії та інших робітничих організаціях... Ведення роботи треба доручити одному молодому, відданому партії товаришеві. В низових партійних організаціях теж треба доручити товаришам ведення роботи

серед молоді"(1).

Це особливо стосувалося специфічних умов Закарпаття. Адже тут був встановлений окупаційний терор, погіршувалось економічне становище населення, зростало число безробітних. Через відсутність сировини підприємства припиняли виробництво, скорочували робітників. Не проводився сплав лісу, бездіяли окремі залізничні лінії. Солотвинські солекопальні працювали лише три дні на тиждень. В чисельних донесеннях угорських чиновників фігурують слова "велике безробіття", "небачені злидні".

Антифашистські настрої молоді значно зросли після встановлення Радянської влади в західних областях України у вересні 1939 року. Це підтверджує донесення слідчого відділу Ужгородської контррозвідки від 25 жовтня 1939 року, у якому сказано, що заворушення в останній час посилились, зокрема відтоді, коли Підкарпаття має спільний кордон з Росією. Сподівання великої частини молоді в зв'язку з цією подією висловив молодий поет Дмитро Ванаров у вірші "Вересень 1939 року":

Я вірю: днина скоро буде,
І шезнуть рубехи,
І між братами вже не буде
На півночі межі.

Саме віра в близький час визволення надихала юнаків на саботування заходів окупантів, ухилення від занять в профашистській організації "Левенте", від призову на військову службу, на підтримку антифашистського руху.

Значна робота проводилась серед молоді, мобілізованої на військове навчання. До неї залучались юнаки з 12 до 23 років. Їх виховували в угорському дусі, як резерв армії, але закарпатська молодь саботувала заняття в ній.

В архівах зберігається чимало донесень чиновників, які свідчать, що не лише українська, але й угорська молодь не бажала брати участі в цій організації. Керівник підрозділу "Левенте" в с. Малі Ратівці Ужгородського району просив окружного начальника, щоб той направив жандармський патруль з Чопа, бо "...молодь зовсім не хоче вийти на військові заняття"(3).

Таке становище було і в Ужгороді, і в селах Сторожниці, Дравцях, Баранинцях, Коритнянах, а також в Чопі, Есені та багатьох інших. В містах і селах краю помічалось вороже ставлення не тільки до цієї організації, але й до її інструкторів та офіцерів.

За зрив левентських занять 11 грудня 1939 року були арештовані юнаки с. Лавок на Муначівщині Ми-

нола Росул, Микола Німець, Петро Козел. Вони не виконували команд і закликали юнаків брати в руки сокири і не коритися своїм наставникам. В с. Великна Добронь Ужгородського району два левенти напали на інструктора і побили його.

Тому в багатьох селах краю до молодих робітників і селян, студентів і учнів застосовувалась зброя. Ужгородське військове командування скаржилося, що в районі розгортається рух, чинити опір якому важко, "бо немає вірних, надійних людей, на яких можна було б спиратися." Ось чому для керівництва організаціями в села посилалися угорські офіцери, частина з яких не раз знущала з юнаків.

За розпорядження окупантів від 1940 року саботування організації "Левенте" каралось грошовим штрафом та двомісячним тюремним ув'язненням. Крім цього, тих, що не з'являлись на навчання, насильно відправляли в армію. Але молодь з великим запізненням з'являлась на пункти збору, або взагалі ухилялась від призову. Тільки у квітні 1942 року на призовні пункти не з'явилося 472 призовники.

Навіть керівник партії РНАП С.Фенцик у липні 1939 року в листі до прем'єр-міністра Угорщини визнавав, що "на левентських заняттях не дозволялося співати угро-руських пісень, ... жандармерія жорстоко поводить з людьми, багатьох невинно ображають, і головним чином тому молодь, гімназисти десятками переходять в Росію. Кількість молоді, що втекла, перевищує 2 тис. чоловік"(4).

Все це переконливо свідчило, що закарпатська молодь в цілому протестувала проти окупаційного режиму. Велика її частина нелегально переходила в Радянський Союз, вірячи, що тільки зі сходу може чекати свого визволення. Кордон переходили від 1-2 до 10-15 чоловік: по долині Латориці до Волівця, звідти пішки до Скотарського, потім через кордон, по долинах Ріки і Теремлі - через села Присліп, Торунь, Синевир, Синевирську Поляну; по долині Тересви - через Моїру, Брустури; по Тисянській долині - через Кваси, Ясіня, Лазешину, через полонину Іпещьна, Оприша та інші. Як свідчать документи, лише у першій половині 1940 року в СРСР втекло тільки з Воловця, Бедевлі, Синевирської Поляни і Синевіра понад 200 юнаків.

Угорські каральні органи змушені були визнати, що перехід кордону в СРСР став "загальнокарпатським явищем", що молодь на окупованій території з часів "чеського панування була сильно заражена лівими ідеями. Це стосується головним чином студентів і молодих робітників, для яких комуністичний лад Радянського Союзу став притягальною

силою. Заохочувала їх до втечі можливість кращого життя"(5).

За ухилення від військової служби і спробу нелегально перейти кордон окупаційні власті арештували і засудили молодих селян Василя та Юрія Лупаків в с.Сільце Іршавського району, Івана і Федора Коханів з села Обави Свалявського, Івана Білака, Івана Машину, Мігалья Калі, Ене Штрауса з Мукачівського та інших районів.

Правда, в літературі тривалий час не писалося про становище закарпатської молоді, яка нелегально перейшла в СРСР. А вона там була репресована. Її судили особливі наради і відправляли в сталінські табори. Лише в листопаді 1942 року їх амністували і почали відправляти в чехословацьку військову частину.

Багато молодих патріотів у 1939-1940 рр. брали участь в антифашистській боротьбі у складі Ужгородського підпільного комітету, очолюваного Мином Ротманом, берегівської, севлюшської, мукачівської, великоберезнянської, перечинської, великобичківської, хустської, воловецької та інших підпільних організацій.

Молоді люди, що стали членами підпільних організацій, зокрема Павло Сірно, Іван Гарагонич, Дмитро Тарахонич, Карло Лустіг, Михайло Мацканюк, Дезидер Горват, Василь Ленько, Євген Палагуніч, Софія Гарагоніч, Йосип Ардо, Йозеф Товт та інші брали активну участь у розповсюдженні підпільної літератури, листівок, підпільних номерів "Закарпатської правди", "Мункаш Уйшаг", "Наш глас".

Так, наприклад, у Дмитра Тарахонича при обшуках було знайдено заборонену літературу, збірник російських пісень. Слідчі вказували, що Д.Тарахонич "переконаний комуніст і що таким він був і за чеської доби, коли був керівником молоді"(6).

Майже в кожній підпільній групі були молоді робітники, селяни, студенти. Підпільні організації намагалися впровадити ім правила конспірації, встановити кожному підпільні клички і паролі, доручали розповсюдження листівок, вістей з фронтів другої світової війни. Для цього використовувались радіопередачі з Москви та інших столиць антигітлерівської коаліції.

Молоді патріоти очолювали деякі підпільні організації. Робітник Йозеф Товт керував берегівською організацією. В серпні 1939 року брав участь у роботі з'їзду соціал-демократичної молоді Угорщини в Будапешті. Він сам показував особистий приклад у розповсюдженні листівок. З своїми друзями писав на стінах будинків антифашистські лозун-

ги, розклеював листівки. В одній з таких листівок вказувалося: "Цей народ (тобто населення Закарпаття - О.Д.) не буде ані нілашистами, ані прибічниками "Угорської партії життя", а залишиться червоним"(7).

Молодіжні організації виникли і в школах - гімназіях міст Мукачева, Хуста, Ужгорода. Зокрема весною 1939 року в мукачівській гімназії протягом деякого часу діяла група студентів і викладачів. До їх складу входили Михайло Фегир, Василь Кампій, Василь Русин, Георгій Тонар, Василь Решетар та інші. Вони проводили агітаційну роботу серед студентів на огорожах і стінах писали патріотичні лозунги.

"Безперечно, - говорилося у донесенні мукачівського поліцейського капітанату, - що більшість русинських учнів співчують комуністам. Тільки цим пояснюється той факт, що учні російської гімназії (мукачівської - О.Д.) без дозволу керівництва школи носили учнівські головні убори, зроблені на зразок головних уборів з Радянського Союзу. Троє учнів з російської гімназії ... поширювали комуністичні пісні"(8).

Мукачівська група випустила листівку, в якій закликала до відкритої збройної боротьби. Після її розповсюдження вся група опинилась під загрозою арешту. Щоб не потрапити до рук каральних органів, більшість її учасників нелегально перейшли в СРСР.

Антифашистська робота проводилась і студентами хустської та ужгородської гімназій, горожанських та інших шкіл. При хустській, мукачівській та ужгородській гімназіях діяли літературні гуртки, які видали декілька колективних збірок літературних творів початківців "Будет день", "Шаги", "Накануне", в яких виражали свої настрої, наближення дня визволення краю.

В 1939 - 1940 рр. чимало молодих патріотів Хустського, Тячівського, Воловецького і Міжгірського районів взяли участь в роботі закарпатських розвідувальних груп Хоми Росохи, Петра Минульця та Миколи Рушана, які діяли на користь Радянського Союзу.

З осені 1939 по травень 1940 року на Тячівщині діяла група молодих українських патріотів Томаша Маркуся з Дубового. Він в 1939 році біля Рафайлова перейшов угорсько-радянський кордон. Радянські командири загітували повернутися додому для ведення антифашистської пропаганди серед земляків на користь спільної мети і не коритися окупантам, організувати проти них боротьбу. Влаштувався на роботу, але одержав малу платню. Вирішив звернутися

до лісника, а той його вдарив. Томаш тут же відповів на зухвалість чиновника. Була викликана жандармерія, але Т.Маркусю вдалося втекти.

В такому становищі він зустрівся з Михайлом Піцуром, теж з Дубового. В Широкому Лузі зустріли Юрія Візичканича з Тарасівки, який переховувався після втечі із угорської армії. Роздобули зброю, щоб боротися проти окупантів. Та незабаром в селі Калини були оточені жандармами. Т.Маркусь був важко поранений і арештований. Його відвезли в Солотвино, а потім до Хуста. Були схоплені і його друзі. В травні 1940 року всі троє вже були в тюрмі.

Іх судив військовий трибунал 8 червня 1940 року. Всім винесли вирок - страта через повішення. Будапештський суд затвердив його Т. Маркусю та Ю. Візичканичу. М.Піцуру присудили довічне ув'язнення. 12 червня 1940 року в Хусті під замком були страчені(9). Досі не знайдені документи вироку, тому не всі дані про їх діяльність з'ясовані.

17, 22, 24 липня 1942 року в Мукачеві в палаці Ковнер відбулися три судові процеси над 154 учасниками антифашистського підпілля, студентами хустської та інших гімназій, які належали до однієї групи і поставили перед собою мету революційним шляхом визволити Закарпаття від Угорщини і створити Українську самостійну державу(10). Це був український національний рух, який виник після березня 1939 року і продовжував діяти до липня 1942 року, тобто до арешту багатьох його учасників.

Із вироків видно, що для керівництва організацією було створено територіальний комітет і Закарпаття поділено на три райони: східний, середній і західний. На чолі комітету став Андрій Цуга, керівником східного району - Петро Погоріляк, середнього - Дмитро Бандусяк, західного - Михайло Габова, пресою призначено керувати Степана Паппа. Василь Маркус та Михайло Орос відповідали за організаторську роботу серед студентської молоді, Федір Терза, Василь Янчі та Василь Хромеї - за розмножувальну техніку і розповсюдження преси. Михайло Габова, Іван Романець та Василь Мордованець підтримували контакти з українським національним рухом за кордоном.

Територіальний комітет видавав підпільну газету "Чин". Так, у номері за серпень 1940 року в 68 пунктах перераховані злочини Угорської держави проти закарпатського населення. 15 березня 1941 року Іван Романець з друзями вивісив на Хустському замку український прапор, зірвавши угорський. Учасники цієї акції були схоплені і заарештовані.

а учасники руху взяті під нагляд.

Речовими доказами на суді були українські книги, друкарська машинка, гвинтівки з патронами, кілька пістолетів тощо. Важко дати аналіз цього руху, бо кримінальні справи в угорських архівах досі не виявлені. Серед учасників переважали студенти, але були серед них і службовці, і робітники, і селяни, працівники торгівлі, вчителі, священники тощо.

Ці великі процеси над закарпатською молоддю ченають свого глибокого дослідження і об'єктивного аналізу.

Після нападу фашистської Німеччини на СРСР багатьох молодих закарпатців було поставлено під суворий поліцейський нагляд, інтерновано, а найбільш неблагонадійних арештовано. Щоб знешкодити антифашистське підпілля, молоду закарпатську інтелігенцію фашисти переводили вглиб Угорщини для здобуття "угорського духу" і відвернення від боротьби за соціальне і національне визволення.

На Закарпатті поширював свою діяльність всеугорський секретаріат юнацьких товариств католицької селянської молоді. Він теж прагнув приєднати трудящу молодь "до спільного культурного і соціального світогляду святостефанської імперії". Був створений навіть секретаріат з трьох представників. Однак успіху на Закарпатті він не мав.

Окупаційні органи скаржилися, що "велика частина особового складу батальйонів, які розміщені на території Закарпаття, повністю політично ненадійні, вони складаються з комуністично настроєних русинів. Ці солдати вручену їм зброю краще застосували б проти мадярів, ніж руських" (11). Яскравим підтвердженням цього був вирок Дебреценського крайового суду в справі жителя м. Чоп Івана Бочная, обвинуваченого у державній зраді. Мадяр за професією, І. Бочная насмілювався заявити перед нотарем, солдатами і левентами, що він не буде воювати проти росіян, що він знає, куди треба повернути зброю, якщо його повезуть на східний фронт.

В період другої світової війни чимало закарпатських українців, потрапивши на східний фронт, при перших же сприятливих умовах уже восени 1941 року переходили на бік Червоної армії. Потім вони брали участь у різних мітингах військовополонених солдат-слов'ян. Перший такий мітинг відбувся у Москві 29 листопада 1941 року. Він прийняв звернення до солдатів - чехів, словаків, поляків, хорватів, закарпатських українців. Його підписало 10 військовополонених, серед них 4 уродженці Закар-

паття - Юрко Лінтур із Шелестова Мукачівського, Петро Гнат із Оріховиці, Іван Токар із Бачави (тепер Чабанівна), Михайло Лавра із Дубрівни Ужгородського району.

У зверненні зокрема говорилось: "Не бажаючи воювати проти наших братів, ми із зброєю в руках добровільно здалися в полон Червоній Армії". Воно заклиняло всіх солдатів-антифашистів слов'янських країн вступати в партизанські загони і всі сили й енергію віддавати боротьбі з ворогом.

На території Радянського Союзу відбулися і конференції військовополонених угорських солдатів, серед яких були і закарпатські українці. Вони також приймали декларації-заклики до солдатів угорської армії. В січні 1942 року таку декларацію підписали закарпатці Петро Ігнат, Михайло Лавра, Юрко Лелекач, Степан Соловейко, Федір Томенюк та інші. У відповідь на це закарпатці часто дезертували з угорської армії, здавалися у полон, переходили до партизанів.

В 1943 році у партизанському з'єднанні С.А. Ковпана воювало чимало молодих закарпатських українців. У відомому Карпатському рейді брали участь Іван Козуб з села Великі Ком'яти, Іван Драгун з Нересниці, Андрій Гомада із Доробратова та інші. Комісар з'єднання генерал С.В. Руднев за 25 липня 1943 року записав у щоденнику: "Сьогодні підготували і відправили (на Закарпаття - О.Д.) 8 полонених угорців. Дали їм по гвинтівці, по 50 патронів, по 2 гранати... В ротах зробили проводи... Цій справі ми придали велике політичне значення" (12). Проте доля цієї групи, до якої входили українці й угорці, склалась трагічно. Недалеко від села Япшиця (тепер Водиця) на Рахівщині в лісі вони були оточені, взяті у полон і засуджені до тюремного ув'язнення.

Закарпатці воювали і в інших партизанських об'єднаннях і загонах України, зокрема, М.І. Наумова, О.Ф. Федорова, М.Г. Салая, І.П. Федорова, М.І. Шукасва. Серед них Ф.А. Антолик з Великої Копані, А.С. Туряниця з Чинадієва, А.І. Вайда з с. Ростокі Пастіль, П. Федорці з Дунковиці, Д.І. Уста з с. Дрисина, Ф. Фрід з Берегова, І.В. Мешко з Пузняківців, М.А. Шнайдер з Нового Клиновця, В.І. Хомечко з Косельова, М.Ф. Сідей з Калин, І.В. Мулеса з Сімер, К.К. Сейпі з Хуста, І.І. Гатчак з Руського Поля, І.І. Прегара з Бороняви, В. Куцина з Терєблі та інші (13).

Закарпатські юнаки та дівчата в чехословацькій військовій частині в СРСР показували приклади мужності у боях з ворогом під Соколовим, Києвом, Ва-

сильновим, Білою Церквою, Жашковим, на Дуклі. В боях особливо відзначились і були нагороджені орденами і медалями Дмитро Гегедюш, Василь Джумурат, Михайло Катеринюк, Дмитро Криванич, Юрко Курин, Іван Ленишинець, Михайло Оленич, Михайло Олексій, Василь Русин, Юрій Рошко, Іван Яніма, Василь Гайдур, Іван Бігар, Михайло Лялько, Михайло Половка, Іван Гарагонич, Василь Лолін, Іван Кубинець та багато інших.

Хоробро воював танкіст Степан Вайда з Дулова Тячівського району, якому посмертно присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Ось як характеризував С.Вайду на останньому етапі війни його колишній командир танкової бригади: "За період боїв від 24 березня 1945 року на ріці Одер він проявив зразок умілого командування своїм взводом на полі бою, особисту хоробрість. Він завжди першим вривався зі своїм танком на територію населених пунктів, зайнятих ворогом" (14).

Багатьох молодих закарпатців, які воювали у чехословацькій військовій частині, а також у партизанських загонах на Україні, пізніше готували в антифашистських школах і включали в десанти і партизанські групи, що поверталися у свій рідний край для допомоги місцевому підпіллю та розгортання збройної партизанської боротьби.

Антифашистська боротьба значно активізувалася після десантування в січні 1942 року на Закарпаття колишнього секретаря крайового комітету КПЧ Олексі Борньюка. В зв'язку з цим угорська контррозвідка почала масові арешти підозрілих. На 14 квітня 1942 року в Ужгороді у дворі казарми армійського механізованого батальйону разом з старшими підпільниками були повішені молоді патріоти Олексій Лелько, Шоломон Симкович, інші томилася в тюрмах.

"Студентів і молодих робітників, - писала угорська підпільна газета, - уночі забирали з квартир за те, що в молодіжній анкеті хотіли обговорити питання про долю угорської молоді. Свої жертви вони тижнями, місяцями із звірячою жорстокістю мучили. В язиках та піднебінні їм пускали струм. Родичі закатованих й досі не знають де вони" (15).

Багато молоді брало участь в роботі розвідувальної групи "Закарпатці", яку очолював Ференц Патакі. Вона десантувалася у Хустському районі.

Розвідники встановили контакти з закарпатцями в угорській армії - Миколою Сокачем, Михайлом Поповичем, Михайлом Сірком, із студентами Будапештського університету Дмитром Вакаровим, Георгієм Логойдою, Вінтором Оросом, Іваном Вейконом,

Іваном Логасем, з студентами хустської гімназії Ганною і Оленою Логойда, Олександром Зайцем, сестрами Ганною і Марією Сірною та іншими.

Та ворог натрапив на слід розвідників. В ніч з 26 на 27 лютого 1944 року в хаті вдови Логойди героїчно загинули Степан Чижмар, Степан Лизанець, Георгій та Олена Логойди, Вацлав Цемпер та інші. Так у слідчих документах з'явилася відома справа "хустських партизан".

24 квітня 1944 року був підписаний вирок по групі хустських підпільників - членів сімейств Сірнка і Логойд. Серед 11 засуджених - 10 молодих патріотів: Марія, Ганна, Михайло, Микола, Йосип та Єлизавета Сірнюк, Марія, Гаврило, Ганна Логойда та Олександр Заяць. Звинуватили їх у тому, що вони вступили у зв'язок з партизанською групою..., тримали з нею постійний зв'язок, надавали їй матеріальну допомогу - продуктами, квартирою тощо. Вони ж допомагали медикаментами і лікували пораненого партизана під кличкою "Андрій" (Вацлава Цемпера - О.Д.), переодягли його. Вони залучили до цього руху багато людей, виконували вимоги й прохання партизанів, чим у великій мірі загрожували інтересам ведення військових дій" (16). До страти було засуджено 33 підпільників, серед яких більшість молодих.

25 квітня 1944 року в тюремному дворі були розстріляні молоді підпільники Микола Сокач, Гаврило Логойда, Михайло Сірнюк. Та на цьому криваві розправи не закінчилися. 17 червня цього ж року в Хусті, Виноградові, Текові, Чорнотисові було розстріляно 21 засуджений. Інших учасників засудили до довічного ув'язнення, до різних строків каторжних робіт, позбавлення політичних прав та проживання на території краю. Потім вони були вивезені в концентраційні табори Німеччини, де більшість загинула.

Особливо широко розгорталася боротьба влітку і восени 1944 року, коли територія одинадцяти районів Закарпаття була охоплена полум'ям партизанської війни. Активно діяли тут партизанські загони і з'єднання Героя Радянського Союзу О.В.Тнанка, В.П.Русина, Д.Усти, І.С.Прищепи, М.М.Перечинського та інших, у яких воювало чимало молоді.

Угорська підпільна газета писала, що "майже немає такого дня, щоб ранком патруль не виявив перерваний електричний дрот, повалені телефонні стовпи, або заміновану залізну рейку". У цьому чимала заслуга й молодих закарпатських партизанів. Серед них: Юрій Газа, Юрій Шип, Михайло Русин, Ганна Туряниця, Михайло Бабидорич, Василь Діянчик,

Георгій Туряниця, Юрій Фундерак, Василь Халавка, Іван Шелевер, Василь Юричка, Василь Суран, Іван Муха, Василь Жидов, Михайло і Микола Пензеники, Василь Шока, Іван Максим, Андрій Шипович, Павло, Василь та Іван Лендєли, Василь Бурч та багато інших. В цьому заслуга радянських партизанів, які ділилися досвідом з молодими закарпатцями, вчили їх методів боротьби, тактичних прийомів, політично виховували їх.

Рух опору на Закарпатті вписаний яскравою сторінкою в історію боротьби за соціальне та національне визволення, за воз'єднання Закарпатської України з усім українським народом.

1. Шляхом Жовтня: Збірник документів. - Ужгород, 1967. - Т.5. - С.213.
2. Там же. - С.126.
3. Там же. - С.117.
4. Там же. - С.114-115.
5. Там же. - С.149.
6. Там же. - С.137.
7. Там же. - С.133.
8. Там же. - С.133.
9. Срібна земля. - 1994. - 19 березня.
10. Новини Закарпаття. - 1991. - 10 серпня
11. Шляхом Жовтня. - Т.5. - С.237.
12. Руднев С.В. Легендарний рейд. (Дневник о Карпатском рейде. Письма.) - Ужгород, 1967. - С.76.
13. Шевченко Ф.П. Закарпатці в партизанських з'єднаннях на Україні (1941-1944 рр.) // Український історичний журнал. - 1963. - №3. - С.99.
14. Шлях до волі. - Пряшів, 1966. - С.270.
15. Шляхом Жовтня. - Т.5. - С.349.
16. Там же. - С.355.

ВТЕЧА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ ЗАКОРДОН (1939-1941)

Після угорського погрому Карпатської України (15-18 березня 1939 р.) поляризована місцева інтелігенція пережила нелегкі часи.

Значна частина українських інтелігентів покинула край разом з відступаючими у Словаччину та Чехію військовими з'єднаннями генерала Лева Прхала та з карпатоукраїнським урядом о. Августина Волошина. Весною-літом 1939 року на чеських і словацьких землях знайшли собі притулок провідні закарпатські письменники того часу - Василь Гренджа-Донський (1897-1974), Зореслав (о. Себастьян-Степан Сабол ЧСВВ) (нар.1909 р.), Іван Ірлявський (Рошко) (1919-1942), Іван Колос (Кощан) (1911-1994). За ними потягнулася обдарована молодь, що пізніше самоствердилась, зокрема літературознавець Олена Рудловчак (Микита) (нар. 1919 р.) та драматург Іван Гриць-Дуда (нар.1911 р.).

Русофільська вітка суспільного і мистецького спектру протягом перших півроку окупації Закарпаття майже не зазнала втрат. Поява пакту Ріббентропа-Молотова (23 серпня 1939 р.), а відтак встановлення радяно-угорського державного кордону за підсумками "визвольного походу" Червоної Армії в Західну Україну (17 вересня 1939 р.), мимовільно підірвали можливість хоча би відновлення перерваного літературного процесу. Заворожена ілюзорними сталінськими гаслами і цитатами про небачені успіхи та грандіозні перспективи радянського соціалізму, велика частка закарпатської творчої молоді (в основному - студенти руських гімназій Хуста і Мукачева) вирушила закордон, у Радянський Союз.

Примітний фант: активну радянофільську позицію в тій порі займав Андрій Карабелеш (1906-1964), визначний поет російськомовного Закарпаття двадцятих-тридцятих років. Він небезпідставно підозрювався угорською владою в нелояльності, оскільки допоміг нелегальному переходу в СРСР 30 студентам і 8 студенткам Мукачівської державної реальної руської гімназії. На цій підставі 10 жовтня 1939 р. директор закладу Я.Янкович відхилив прохання колишнього викладача (професора) А. Карабелеша на поновлення праці. Відчуваючи покарання серйозніше за свій вчинок, письменник також нелегально покинув рідний край. Однак повернув у зовсім протилежний бік: до дружини-чешки у м. Літомишль (протекторат Чехія і Моравія) (10).

Упродовж вересня 1939 р. - червня 1941 р. угорсько-радянський кордон пододало ряд перспективних молодих літераторів, котрі ствердили себе і як журналісти, і як автори художніх творів, що витримали певний резонанс у російськомовній публіки. Це - Андрій Патрус-Карпатський (1917-1980), Юрко Боролич (1921-1973), Федір Іванчов (нар. 1916), Василь Вальо (нар. 1921). На що сподівалися вони? З якими набутками і помислами йшли в Радянський Союз? І як були винагороджені за свої найширші наміри?

Андрій Патрус-Карпатський пішки подолав Карпати разом з двома односельцями (с. Теремля на Тячівщині) наприкінці вересня 1939 р. Оскільки процес опановування новим кордоном для НКВС СРСР тільки-но розпочався, він був арештований у м. Долина (нині Івано-Франківська обл.) та підданий інтенсивному допиту 17 жовтня 1939 р. Протримавши три місяці у в'язниці м. Кам'янець-Подільський, А. Патруса звільнили. Йому вдалося довести свою причетність до комуністичного руху (мав при собі комсомольський квиток і квиток члена КПЧ), отримавши відповідне підтвердження через Міжнародну організацію допомоги революціонерам (МОДР). Приступив до праці за фахом у районній та обласній періодиці (газета "Червоний кордон" і "Форпост соціалізму") Кам'янець-Подільська.

До втечі в Радянський Союз Патрус-Карпатський встиг попрацювати (до березня 1939 р.) літературним редактором ряду різнополюсних закарпатських видань: комуністів ("Голос молоді"), русофілів-аграрників ("Рускій народный голос"), Українського національного об'єднання ("Нова свобода"). Так, на сторінках "Нової свободи" (редактор В. Гренджа-Донський) Андрій Патрус опублікував низку злободенних статей на суспільні теми, а також поему "Моя Батьківщина", вірші "Марш молоді", "Карпатська Січ" тощо. Однак втікаючи в СРСР, він прихопив із собою тільки речі, писані російською мовою: книжку "Плетью по совьсти" (1938), повість "Вдоль и поперек" (1937) і декілька невеликих поезій. Власне, свій вчинок А. Патрус обумовлював і переслідуваннями угорської влади за антиугорські мотиви ліричної збірки "Плетью по совьсти" (1, арк. 24-35). Роботу за фахом не зміг знайти, бо не знав угорської мови; а співпрацювати з існуючими карпато-руськими газетами не мав шансів, оскільки не пройшов перевірку на благонадійність. Але, як бачимо, доля виявилася прихильною для Андрія Патруса-Карпатського. На відміну від решти земляків-ровесників, Радянський Союз став для нього справді дру-

гою домівкою. На початку 1942 р. він - вже перекладач (в офіцерському званні - поручик) військової місії ЧСР у Куйбишеві.

Біля млина (південно-західна околиця с. Вижлів на Сколівщині) пізно ввечері 3 листопада 1939 р. радянськими прикордонниками був затриманий вчитель народної школи с. Собатин (Іршавський район) Федір Іванчов (2). Під тиском обставин (запідозрений жандармами у сприянні нелегальним утечам молоді) він був змушений зробити цей ризикований крок. Маючи двадцять три роки (нар. у с. Фогорош (Зубівка) на Мукачівщині), Ф. Іванчов показав себе перспективним російськомовним прозаїком. Був членом правління "Общества карпато-русских писателей" (очолював Михайло Д. Попович), котре існувало до листопада 1939 р. Вільно володів кількома мовами (українська, російська, чеська, угорська). Дружні зв'язки підтримував із тоді студентом другого курсу філософського факультету Дебреценського університету Омеляном Балецьким (родом із с. Чинадієво), який став пізніше відомим угорським лінгвістом.

Як найдорожчий скарб взяв Іванчов із собою в СРСР дебютні речі: прозову збірку "Подъ соломенной стрѣхой" (1938) та драму "Обманство" (1936). У Станіславській в'язниці йому зачитали вирок Особливої наради при народному комісарові внутрішніх справ од 10 липня 1940 р.: п'ять років виправно-трудових таборів. Звідти (Севжелдорлаг) і звільнили Федора Іванчова 8 лютого 1943 р., направивши у Чехословацьку військову частину, що базувалася на Поволжі (м. Бузулук).

Георгій (Юрій) Боролич перетнув кордон разом з двома односельцями (нар. у с. Великий Березний) 26 травня 1940 р. в районі села Гнила (Турківщина). За плечима він мав 6 класів гімназії, певний досвід журналістської праці в якості кореспондента закарпатських ("Рускій народный голос" і "Наши стремления") та зарубіжних ("Лемко", виходив у США) видань. Як твердив молодий журналіст: "Я писал рассказы, сюжеты на темы народной жизни с социальным уклоном, критикуя правительственный строй". Під час обшуку в Ю. Боролича вилучили кореспондентське посвідчення № 138 "общественно-внеспартийной" газети "Рускій народный голос", дійсне з 12 серпня до 31 грудня 1938 р. А також його твори. В акті обшуку зроблено відповідну примітку: "написанные рассказы сданы в архив Г. Дрогобич", де й вони, очевидно, stratилися. Уривок допиту слідчим НКВС (технічний інтендарт 2 рангу Зверев) Юрка Боролича 12 серпня 1940

р. - виразний штрих загалом до змалювання ситуації, що запанувала тоді в молодіжному середовищі Закарпаття:

Вопрос: Ким путем вы полагаете бороться за освобождение своего народа, находясь в СССР?

Ответ: Я полагаю, если разрешит правительство СССР, организовать на его территории из числа эмигрантов "Карпатский комитет", который бы добивался освобождение своего народа от венгерского ига путем борьбы и за проведение всенародного плебисцита и присоединение к СССР. Кроме того, мне известно, что на территории СССР из числа эмигрантов организован военизированный "Карпатский добровольческий отряд" для вооруженной борьбы за освобождение Карпатской Украины. Всю эту работу, я полагал, что можно проводить используя газеты и радио СССР для выступления перед всем миром с нашими меморандумами, в которых [надо] излагать действительное положение жизни украинского населения в Закарпатской Украине.

Вопрос: Откуда вам известно, что в СССР организован военизированный отряд эмигрантов?

Ответ: Эти слухи ходят среди украинской интеллигенции Закарпатской Украины. Я лично это слышал от редактора литературного отделения "Русской правды" Керча Георгия Ивановича, проживающего в г. Ужгород (4, арк. 17-18).

Перехід кордону для Боролича в підсумку означав три виправно-трудоуви роки. З Ухтіземлага 26 січня 1943р. він і був звільнений з направленням на роботу в Джамбул (Казахстан), звідки невдовзі відбув у Бузулук.

Село Задне (нині Приборжавське Іршавського району) - батьківщина Василя Вальо. Переживаючи матеріальну скруту (не міг продовжити навчання в Хустській гімназії), він разом з ровесником-односельчанином Іваном Кришеником (сидів деякий час у Кошицькій в'язниці, а потім суд виніс вирок "один рік умовно" за написи "Да здравствует товарищ Сталин!" і радянську символіку, зоставлені його рукою на автобусі та автобусній зупинці у с. Білки) нелегально потрапив у СРСР 12 серпня 1940 р. біля с. Бескид. Обидвом перебіжчикам присудили по три роки. Наприкінці 1942 р. Вальо (звільнений 19 грудня з Печорлагу) і Кришеник (17 грудня - з Воркути) направились у чехословацьке військо в Бузулук. Пакет речових доказів цієї кримінальної справи зберіг окремі фрагменти творчої палітри, котрою знаменне Закарпаття кінця 30-х - початку 40-х років.

Втікаючи в Радянський Союз, Василь Вальо при-

хопив частину кореспонденції та декілька газетних вирізок, які характеризували його як багатообіцяючу літературну особистість. Так, він був лауреатом конкурсу кращих журналістських статей 1937 р., оголошеного Я. А. Батю в пам'ять організатора однієї всієї світової фірми Томаша Бати. Як відомо, першу премію 10 тис. чеських крон отримав полковник генерального штабу Моравец, відомий військовий письменник, за нарис із нагоди двадцятиліття битви під Зборовом, видруковану в газеті "Лідови новіни". Серед інших премій дві припали закарпатським майстрам пера. Одну з дев'яти шостих нагород по 1 тис. кч. дали Омеляну Боншаю за статтю "8 октября" (газета "Неділя"). В. Вальо виявився наймолодшим лауреатом. За матеріал "Верховина об'єспанської війни" ("Русский народный голос"), підписаний псевдонімом "Василий Верховинский", йому переслали поштою 500 кч.

Одним із перших привітав лауреата відомий літературознавець Євген Недзельський. Ось текст листа, підготовленого на друкарській машинці на бланку газети "Русский народный голос" (РНГ):

Ужгород, дня 30-го декабря 1937 года.

П. Т.

Василию В. В а л ь о
въ Заднемь, 233.
п.п. ДОЛГОЕ.

Дорогой нашъ сотрудник!

Искренне поздравляем Васъ съ получениемъ преміи въ Кч 500 (пятьсотъ коронъ чсл.) отъ І. А. Бати. Премію эту вышлютъ по Вашему адресу, уназанному нами на Хустъ, изъ Злина непосредственно. Мы очень рады, что одинъ изъ молодыхъ сотрудниковъ нашей газеты получилъ эту премію. Когда намъ стало извѣстно, что въ этомъ году І. А. Батей будутъ даны преміи, то выбрали въ нашей редакціи нѣсколько статей молодыхъ авторовъ, дали перевести на чешскій яз. и послали на конкурсъ. Среди эти[хъ] статей была и Ваша, которая и получила премію. Всѣ премированныя статьи напечатаны въ "Чешкословацкомъ Изборникѣ", когда его получимъ, то вышлемъ Вамъ. Помните, что въ одномъ изъ первыхъ нашихъ писемъ къ Вамъ мы писали, что у Васъ есть способности писать. Премія это подтвердила, но писали тогда, что нужно надъ собою все время работать, чтобы развивать свои способности. Повторяемъ это и теперь. Я кроме того, необходимо и образование, знания. Поэтому, не оставляя писать, вы должны стремиться къ знаниямъ, къ получению образования, а следовательно къ прохождению гимназического курса. Вѣримъ, что это все Вамъ удастся. На новый

годъ и къ рождественскимъ праздникамъ шлемъ наши сердечныя поздравленія всего радостнаго, хорошаго здоровья и также хорошихъ успѣховъ въ наукахъ. Послѣ праздниковъ вышлемъ Вамъ небольшую сумму на марки.

Съ русскимъ привѣтомъ
[Д-р Евгений Недзельскій]

Офіційний лист, відправлений 22 грудня 1937 р. з резиденції фірми "Bat'a a.s." у м. Злін, сповістив хустському гімназистові про це рішення журі конкурсу "Bat'ovu cenu čs. novinářství 1937", а також про з'яву його статті в перекладі на чеську мову в збірнику "Československý výběr". Про успіх шістнадцятилітнього закарпатського журналіста в інформаційних колонках сповістили провідні чеські газети, три вирізки з яких збереглись у пакеті речових доназів. Сам Вальо подав у "Русском народном голосе" (1938, 14 січня) оповідь "Рождественскіє каникулы и Янъ Батя", де в невимушеній легкій манері передав почування з приводу несподіваної відзнаки.

Те, що непересічна постать Василя Вальо зацікавила багатьох впливових громадських діячів, немає сумніву. До обдарованого юнака надіслав листа і К. В. Бляшин, секретар міністра внутрішніх справ Підкарпатської Русі Е. Бачинського (в уряді прем'єра А. Волошина). Машинописне послання надійшло до адресата 2 грудня 1938р. Подаємо також повністю мовою оригіналу без жодних змін уперше.

Хусть, дня 27. XI. 1938.

Господинь

Василий В. В а л ь о,
З а д н е е.

Вашу готовность работать для редакции РНГ принимаемъ съ большою радостью къ свѣдѣнію. Смотри на обстоятельства, посылайте пока немного матеріала (коротенькія сообщенія для хроники) въ виду малыхъ размѣровъ газеты. Относительно гонорара для Васъ, переговорю съ г-мъ министромъ послѣ его возврата изъ Праги. Жалью, что не имѣлъ возможности постараться о возмѣщеніи Вашихъ трудовъ отъ редакциі Э. П., но не я, а обстоятельства виноваты въ этомъ. Надѣюсь, что еще не все потеряно для насъ и смогу что нибудь для Васъ сдѣлать въ будущемъ.

Съ привѣтомъ:

[С. К. Бляшинъ] секретарь.

Особливо приятні стосунки встановилися між В. Вальом та Іваном Керчею (1914-1951), чільним провідником закарпатських молодіжних літературних об'єднань військової доби (6;7). Збереглося чотири

кореспонденції, написаних (26 січня, 17 і 28 лютого 1940 р.) та надрукованого (13 березня 1940 р.) на офіційних бланках і листівках газети "Русская правда". У цю виданні І. Керча самраз тоді працював літредантором. Адресат - Василь Вальо, студент (Huszt, ut. Kiressskaja, 7).

Ужгород, 26. I. 1940 г.

Дорогой друг!

Спѣшу ответить Вам на Ваше письмо от 24-го января с. г. Я от души рад, что Вы так живо взялись за пропаганду культ. дѣла в хустской гимназии. Ad informandum сообщая слѣдующее. На днях выйдет этот сборник стихотворений и, согласно Вашей просьбы, вышлем на Ваш адрес 80 (восемдесят) экз. 20 % (двадцать %) изъ суммы за проданные сборники можете оставить себѣ (эвент. раздѣлить между собой) як награду. Около 20-25 числа февраля появится брошюрной труд проф. Геровскаго, который мы теперь печатаем в газетѣ плюс воспоминанія изъян (его же) о Раковском. В февраль же я думаю выпустить сборничек молодыхъ прозаиков. Но об этом еще заблаговременно сообщу Вам. Пока шлю сердечный привѣт всей Вашей литерат. братіи.

Ваш Керча.

Ужгородь-Ungvar, 1940, 17 февраля.

Дорогой друг!

Будьте добры, сообщите мнѣ сейчас же, сколько экземпляров Вы распродадите в хустской гимназии! Это необходимо знать заранее, так как сборник "12" выйдет всего в 1000 (тысячу) экз. и что не разойдется в учебныхъ заведениях (для которых, фактически, эта книжка была издана!), мы разошлем нашим сознательным читателям!

Привѣт хустск. лит. братіи!

Ваш Керча.

Ужгородь-Ungvar, 1940, 28 февраля.

Дорогой друг!

Посылаю наконецъ 200 (двѣсти) экземпляровъ сборника "12". Старайтесь какъ можно раньше распродать ихъ. Послѣ выручки денегъ, возьмите себѣ 20 (двадцать) процентовъ изъ суммы проданныхъ книжекъ, а остальную часть немедленно перешлите на адресъ администрациі "Русской правды"! Непроданные экземпляры тоже верните сразу-же! Обратной поштой перешлите приложенную расписку!

Привѣтъ всемъ братьямъ!

Вашъ Керча.

P.S. Напишите на дѣло какъ слѣдуетъ, ибо деньги намъ нужны для дальнѣйшихъ изданій, одно изъ кот.

уже находится в печати! Въ задержкѣ со сборникомъ виновата цензура, которая какъ сами видите здорово его почистила.

ГИК.

Ужгородъ-Ungvar, 1940 13 марта

Дорогой другъ,

спасибо за распродажу! Все Вы прекрасно сдѣлали и я со всѣмъ согласенъ. Вы сообщаете, что 80 пенге выслали; оставшихся 20 пенге Вы возьмите себѣ въ качествѣ поддержки. Прошу передать мою искреннюю благодарность профессорамъ русскаго языка за глубокое пониманіе нашей миссии. Очень хотѣлось бы мнѣ познакомиться со всѣми Вами, да нѣтъ времени заѣхать въ Хустъ. Будьте добры, передайте проф. Линтуру, чтобы онъ - если у него, конечно, найдется немного свободнаго времени - написалъ критику на сборникъ "12".

Редакція нашей газеты знаетъ Васъ какъ надежнаго сотрудника и есть здѣсь желаніе послѣ Вашей матери прибрать Васъ въ редакцію. Что касается матеріальной помощи со стороны редакціи, то она въ данный моментъ абсолютно невозможна, такъ какъ сама редакція еле-еле пробивается изо дня въ день. Поэтому и рѣшилъ я со своей стороны предоставить Вамъ эту маленькую помощь въ качествѣ 20 проц. суммы изъ распроданныхъ сборниковъ. Если у Васъ найдется случай распродать еще нѣкоторое количество, сразу же сообщите.

Съ братскимъ привѣтомъ

Вашъ Г. И. Керча.

P.S. Марки высылаемъ!

У Радянському Союзі в той час опинилися таким же чином ряд інших молодих закарпатців, а також пряшівчан, що після війни проявили себе в публіцистиці (11). Це - Михайло Питель (нар. 1916р. в с. Сташинська Ростоків Гуменського округу), Михайло Сабадос (нар. 1920 р. у нині Приборжавському на Іршавщині), Василь Зозуляк (1920 р. народж., с. Чертіжне Гуменського окр.). Окрім них - Василь Русин, Михайло Лялько, Ілля Волошук та ін.

Проте не лише літературна молодь у 1939-1941 роках спрямували свої погляди до Радянського Союзу. Серед закарпатських утікачів нерідко траплялись і представники інших творчих професій. Так, 12 листопада 1939 р. на кладках біля с. Жупани (Сколівський район) разом з двома супутниками був затриманий Георгій Качур (нар. 1917 р. у Лохові на Мукачівщині). Після закінчення однорічних драматичних курсів у 1936-1937 рр. він підписав кон-

тракт з "Дружеством земского Подкарпаторусского народного театра в Ужгородъ" (14 вересня 1937, 15 серпня 1938 р.) на відповідні театральні сезони "зъ ежемѣсячнымъ жалованіемъ Кч 600" (5). До того ж Г. Качур запрошувався 12 відділенням Союзу чехословацьких артистів в Ужгороді на засідання 31 липня 1937 р. в "Русский народный дом им. А. Духновича" у справі "карпаторусского фильма". Своєю появу в СРСР молодий закарпатський артист пояснював бажаннями краще влаштувати свою долю. І не випадковим видався цей намір: "О Советском Союзе я много читал литературы и видел советские фильмы во времена существования Чехословацкой республики. Кроме того, много слышал от людей о хорошей жизни в СССР." (5, арк. 10-11). Однак довелось за це заплатити трьома роками Севжелдорлагу, звідки 24 січня 1943 направивсь у Бузулук.

* * *

Як бачимо, у 1939-1941 роках закордон емігрували кращі творчі сили молодіжної хвилі закарпатського рідчизна української літератури. Причому деякі з них, наприклад, Іван Ірлявський (збірник "Голос Срібної Землі" - 1938, "весні" - 1940, "Вересень" - 1941, "Брости" - 1942) та Іван Колос ("Молоді мої дні" - 1938), стали гордістю вітчизняного письменства тої доби (належали до празької школи нарівні з Маланюком, Дараганом, Ольжичем, Телігою та ін.) (8;9). Тим, що вирушили у протилежний бік - на Схід, як не парадоксально, талан випав скромніший: про них (як російськомовних літераторів) нині мало хто може сказати. Однак варто зауважити, що їхні перші успіхи такою обнадіявали. Злою іронією долі в Радянському Союзі опинилися автори бібліотечки "Содружество" (видавала газета "Русский народный голосъ" при сприянні редакції часопису "Наши стремления" в Мукачеві, читальні ім. О. Духновича в Кошицях, об'єднання карпаторуських студентів "Возрождение" в Празі та "Объединения Русской Молодежи" в Пряшеві). Андрій Патрус ("Плетью по совѣсти" - 1938) та Федір Іванчов ("Подъ соломенной стрѣхой" - 1938), котрі після війни на повний голос заявили про себе вже як добротні українські літератори. А Василь Вальо більше ніколи не повернувся до літературної творчості. У післявоєнній Чехословаччині зробив успішну військову кар'єру. Остання посада - командуючий військовим округом, звання - генерал-полковник.

ДЖЕРЕЛА:

1. Державний архів Закарпатської області.

- фонд 2558. - Опис 1. - Справа 971 (Секретно. Министерство государственной безопасности СССР. Второе главное управление. Следственный отдел. Дело N 604. По обвинению гр-на Патруса-Карпатского Я. М. по ст.ст. 58 п.6 ч.1 и 58-6 ч.1 УК РСФСР. Начато 12 октября 1947 г. - окончено 22 ноября 1948 г.). - 330 арк.
2. Там же. - Спр. 3689 (УССР. Управление НКВД по Станиславской обл. Дело N 2078. По обвинению гр-на Иванчов Ф.В. в преступлениях, предусмотренных ст. 80 УК УССР. Начато 3 ноября 1939 г. - окончено 26 января 1940 г.). - 31 арк.
  3. Там же. - Спр. 4677 (...по Дрогобычской обл. Дело N . По обв. гр-н Кришеник И. В. и Вальо В.В. ... Нач. 12 августа 1940 г. - оконч. 7 апреля 1941 г.). - 50 арк.
  4. Там же. - Спр. 4784 (...Дело N 35577. По обв. гр-н Боролич Г.Г. и Вайцен И.В. ... Нач. 28 мая 1940 г. - оконч. 11 октября 1940 г.). - 54 арк.
  5. Там же. - Спр. 5181 (...по Полтавской обл. Дело N 1101. По обв. гр-на Качур Г.П. ... Нач. 12 ноября 1939 г. - оконч. 3 июля 1940 г.). - 23 арк.
  6. Віщий вогонь (Збірник поезій 1939-1944 рр.) //Упорядк. та післясл. Ю. Валєги. - Ужгород: Карпати, 1974. - 304 с.
  7. Грабар О. Поезія Закарпаття. 1939-1944. - Брати-слава: Словацке изд-во худож. л-ры, 1957. - 316 с.
  8. Моя Карпатська Україно: Поетична антологія //Упорядк. та післясл. І. Ребрика. - Ужгород: МП "Бокор", 1992. - 214 с.
  9. Муза любові й боротьби (Українська поезія пражської школи) //Упорядк., вступ. ст. і прим. М. Нервлого. - Київ: Укр. письменник, 1995. - 159 с.
  10. Пагіря В. До біографії Андрія Карабелеша //Дукля [Пряшів]. - 1986. - N 6. - С. 40-43.
  11. Роман М. Літературні портрети українських письменників Чехословаччини. - Пряшів, 1989. - 158 с. (Науково-популярна бібліотека ЦК КСУТ. N 20).

Роман Офішинський
"РУСЬКА МОЛОДЕЖЬ" (1941-1944)
з півсторічної віддалі

Історія - це покоління прісипані тліном. Це - блукання у часових і просторових вимірах. Але не обов'язково навмання. Бо у спадок переходить чимало речей, гідних подиву.

Переді мною комплект журналу "Руська молодь" (у підзаголовку - "часопись для подкарпатської молоді"). Він виходив в Ужгороді коштом "Подкарпатського Общества Наук" (редакція знаходилася на пл. Другета N 21). У 1941-1944 рр. вийшло три повних річників і перше число четвертого (2).

Журнал з'являвся раз у місяць (за винятком липня-серпня) упродовж усього шкільного року. Пересічний номер налічував до 26 сторінок "16-того" формату і мав м'яку обкладинку, чорно-білі ілюстрації. Використовувався етимологічний правопис згідно з "Грамматикою руського язика" (1941) І.Гарайди.

Редактор. Іван Андрійович Гарайда (29 січня 1905р., Зарічево - 13 листопада 1944р., Ужгород) народився та виріс в учительській сім'ї. Виїхавши з батьками в Угорщину (1919), він закінчив юридичний факультет у Будапешті та поступив на філологічний у Пейчі. У 1930 р., як стипендіат польського уряду для вивчення польсько-угорських взаємозв'язків, став слухачем філологічного відділення Краківського Ягеллонського університету, де згодом, захистивши магістерську дисертацію з філософії (у галузі історії) і отримавши польське громадянство (1935), був призначений викладачем угорської мови.

У Кракові І.Гарайда широко приятелював з визначним українським письменником Б.Лепким (7). У листопаді 1939р. разом з університетськими колегами потрапив у концтабір Саксенгаузен. Звідси через декілька місяців його звільнили представники угорського уряду (1;5). Реемігрувавши в Угорщину, Гарайда отримав відповідне призначення в ПОН, де показав неабиякі організаторські здібності.

Він започаткував при скрутних матеріальних обставинах військової доби цікаві книжкові серії - "Народна бібліотека" (вийшло 30 книг), "Дитяча бібліотека" (11 книг), "Літературно-наукова бібліотека" (більше сотна).

Особливо примітний видавничий хист І.Гарайди на посадах редактора літературно-історико-етнографічного двотижневика "Літературна неділя" (1941-44), наукового кварталника "Зоря-Наїпал" (1941-1944) та молодіжного місячника "Руська мо-

лодеж", які він "не лише редагував, а й переважно сам вичитував коректуру" (3;4). Проте левову частку турбот брав на себе і помічний редактор цього видання Є. Вереш.

Для журналу Гарайда добився офіційного статусу. Шкільний відділ регенського комісаріату Підкарпаття рішенням 27 січня та 28 серпня 1942 року "дозволив і допоручив уживання новиночки "Руська молодь" у всіх руських школах" через нестачу відповідних підручників "як помічну учбову засобу". Невисока ціна (10-20 філерів) номера, на думку редактора, робила доступним журнал для широких верств: "А зачим наша новиночка коштує лише пару філерів, то легко може її закупити і найбідніша дитина".

Авгура. Перші числа "Руської молодезі" розпочиналися закликм "собрати і захоронити від загибелі пам'ятки нашої старшої літератури і культури". За "красні матеріали обіцялися "книжкові нагороди", а за "найкрасші" і "грошовий гонорар". Насамперед редакцію цікавили народні перекази, легенди, казки, пісні, загадки, сміховинки з життя молоді, а також описи і походження назв Закарпатських сіл, гір, рік тощо.

Проте журнал не обмежувався виключно історико-краснзнавчим, етнографічним та фольклорним ужином, але й друкував художні твори молодих авторів, подавав невеликі науково-популярні статті. Спеціальна рубрика "Редактор вам пише" свідчить про тісні зв'язки та кропітку роботу І.Гарайда з дописувачами. За нашими підрахунками, за час існування "Руської молодезі" редактор особисто 240 разів відповів своїм авторам.

"Серед тяжких обставин і в часі, коли провадиться на даленому сході війна за цивілізацію Європи якраз в найбільших розмірах" Гарайді вдалося згуртувати навколо себе широке коло однодумців, одержимих віддати сили "для спільного добра і будучності нашого краю і отчини". Ілюстрував журнал талановитий художник Йосип Бокшай. А дописи присилали в основному учні та студенти, вчителі.

На сторінках "Руської молодезі" активно виступали вже тоді відомі педагоги та письменники Олександр Марнуш (під псевдонімом Хустський), Петро Міговик (Сніжник, Соломонович, Селянович), Федір Потушняк (Пасічник), Олександр Сливка (Слимак), Юрій Боршош-Кум'ятський, Іван Рознічук (Марко Бараболя), Лука Дем'ян і Петро Світлик. З них брали приклад школярі з різних куточків Закарпаття - Софія Довганич, Олена Соколь, Анна Ворон, Марія Гліба, Маруся Русняк, Єлизавета Маргітич (Вели-

на Чінгава - нині Боржавське), а також Андрій Шніцер (Вовкове, Ужгородщина), Василь Піпаш (Косівська Поляна), Іван Бойчук (Калини, Тячівщина), А.Кущин (Нижній Бистрий, Хустщина), І.Петрище (Нижній Шард - Нижнє Болотне, Иршашина), І.Ужанин (Ворочево) та інші. Багато авторів ховалося під не розшифрованими досі криптонімами "В", "І.Б", "ікс", "-еш-", "М.Ч-ікс" і т.п.

Така співпраця за словами Марти Ільницької (рецензентки з "Літературної неділі"), вчила "молоду руську генерацію любити все своє, народні звичаї, пісні, горіб ріки, полонини і все те, що прив'язує до рідної землі" (6). Журнал, власне, спонукав читачів до гармонії з навколишнім історико-культурним і природним середовищем.

Ідейні засади. "Руська молодь" була зовні аполітичним виданням, зоставивши простир, аби "ламали списи" крайові газети "Руське слово" А.Бродія, "Карпаторуський голос" С.Фенцика, "Неділя" О.Ільницького. Проте у повсякденній діяльності і Гарайда мусів також керуватися панівними тоді ідеологічними постулатами. Отже, магистральна мета новинки - єднати "всіх підкарпатських русинів" і служити "злучником русько-мадярського братерства та укріплення державної єдності", тобто в цілому для молоді бути "показательною той дороги, котра веде до ідеї правдивого розбудування нашого краю та великої свято-стефанської держави".

І це робидося. Але не прямолінійно і грубо, як, приміром, у "Левентах" (військово-патріотичній організації, нав'язаній окупаційним режимом), а принагідно і невимушено. І.Гарайда зумів спрямувати роботу у нейтральне русло. Його журнал формувал образ не стільки лояльного громадянина чужої країни, скільки широкого патріота свого рідного краю. Досить показовою у цьому плані є заставка "Руської молодезі", де на фоні гірського села зображено бесіду підлітків, одягнених по-народному.

Пропагувалася головним чином угорська історія - життєписи королів Стефана Святого (1077-1095), Бейли III, Володислава Ягелончика, Матяша Корвіна, Яноша Гуняді, а також "найбільших мадярів" - Ференца Ракоці II, графа Стефана Сейчені, Людовіна Кашута і Миколи Зріньї, коменданта Сігету в часі нападу турків (серпень 1566 р.), регента Міклоша Горті. Але, водночас, поза цими сторінками минулого немислиме і Закарпаття.

Ліричні присвяти "Дума на 15 марта" ф.Пасічника і "День свободи 15 марта" Ст.Гапана-Параціна, шкільну п'єсу "Державний прапор і свято свободи 15 марта" Михайла Ердевдія з Кальніна і "Обновлення

трон" ("сценічну картину у 2-ох перемінах на день свободи 15 марта") П. Міговка можна записати на користь тези про чутливість літераторів до політичної кон'юнктури. Крім того, "Дві сестри" - (сценічна картина на іменини його превосходительства Николая Горті" належить перу Миколи Данка, а "Пресвітлому князю Миколаю Горті" - Андрію Карпатському. До речі останній чи то свідомо, чи то мимовільно допустився іронічних рядків: "Угорщина - наша мати, //Идем туди косити, жати!"

Оповідючи про прихід угрів у Панонію, розвиток міст у добу середньовіччя та військову справу, оборону від татарів і турків, революційні 1848-49 роки, автори торкалися і подій поточної історії. Зокрема, висвітлювалася місія угорських гонведів на Східному фронті (з фотоілюстраціями). Не випадковою стала поява на сторінках журналу поезії "Лист на фронт" аноніма "Ф.С." чи запису народної пісні-новотвору з Нижнього Бистрого (подав А. Куцин) з трагічним підтекстом:

Ой, пиво червене,
Кто тя буде пити,
Бо я іду у катуні,
Гортію служити.

Ой, іду я у катуні,
Нігде ся не верну,
Трафить куля із канона
Лиш ся переверну.

Гей, іду я на войноньку,
Іду собі сміло,
Пану богу дам я душу
Мосналеві тіло.

Поряд подавалися і вельми цікаві краєзнавчі матеріали про перебування татарських військ у Мараморші 1717р. під час австро-турецької війни, про дерев'яну архітектуру Карпат (Ф. Потушняк), минуле Хустського, Мукачівського і Ужгородського замків, битву куруців з лабанцями 7 червня 1703 р. біля Довгого (О. Маркуша), "верховинську акцію" Едварда Егана, про чільних представників закарпатської літератури XIX - початку XXст. - М. Лучная, О. Духновича, О. Павловича, Т. Злоцького, А. Кралицького, Ю. Жатковича, І. Білана.

Бачимо танож історико-етнографічні нариси з фотографіями про Страбичово, Ворочезо, Нижній Бистрий, Загаття, етнографічні замітки з Драгова і Нижнього Шарду, Дописи про відзначення "дня померлих" (1 листопада) і про сплав бокорів по Ріці, гучульські промисли, зв'язані з обробкою деревини і таке інше.

На вчально-виховні функції

журнал виховував у читачів передусім чуиність і добродійність. До образу матері та материнства звертався Ф. Потушняк у віршах "Мати" і "Самотня мати", ним трепетно позначені поетичні дебюти Ю. Комара ("Молитва за маму") і В. Гурдзана ("Хвора мати"), автора, підписаного "Г." ("Над коліскою"). Йосиф Семан в етюді "В день матерей" ужив яскраву метафору - "дорога мати срібнобілим цвітом свого волосся цвіте мені". Близькими до них за пафосом є новела "Маточка" П. Міговка, драма "Мала мамка" ("по П. Гудкову приспособив Ф. Ждєньовський"), лірична замасьовка "Дві мамки" В. Піпаша.

Серед інших зразків морально-етичної проблематики виділяються анонімні публіцистичні замітки "Любов до книжки", "12 заповідей для молоді", "Ремесло" і "Веселий убійник" (про алкоголь); "Вийшов сіяч сіяти..." та лист до молоді "Все горі - все вище..." І. Семана. У проблемній статті "Молодежь Дмитра Поповича обумовлювався сенс життя, пошуки щастя, насолода прекрасним у душі християнської традиції. Надто примітний ідейний стержень, навколо якого публіцист зацентрував увагу: "Чия молодежь, того будучність!"

Легенди про святих (Ісуса Хритса і св. Петра), вірші та коротка дидактична проза на шкільну тематику оприлюднені тут найперше - Ю. Боршоша-Кум'ятського, С. Гапана, П. Світлика, красномовно підтверджують високогуманні ціннісні орієнтації видавців "Руської молодежі".

З-поміж навчальних дисциплін у журналі найкраще представлена географія та природознавство (рубрика "Чужі краї - чужі сторони", "Всячина"). Подавалися популярні нариси про далені країни (Бельгійське Конго, Японію, Іран, Бірму), моря і океани (американського дослідника морських глибин біля коралових островів Вільгельма Бібе, Тихий океан), про головні міста краю та держави (Ужгород, Будапешт), ріки (Тіса, Ріка), гори (легенда "Як постали гори Мараморш"), рівнини (Велина Угорська низовина). Для школярів і вчителів пропонувалися спеціальні теми "Тундри", "Компас", "Подорож краплі води", "Отни має земля тепло?", "Гончарство".

Юні біологи могли багато почерпнути відомостей з ботаніки - про лікарські рослини, "дневник дерев", "Походження крumpель", включаючи народні перекази про трепету (трясучку), боху розу, незабудну, барвінок, папороть і кровник. Цинл оповідає про "дань з природи" (вовки, лисиці, зайці, нертиця (кріт), тури), "домашні звірята", "домашня птиця чужих сторін" (верблюд, осел, лама), "домашня пти-

ця", розповіді про диких птахів ("Переліт птиць") та екзотичних тварин (орангутанг, слон) і риби ("Акваріум") цілком умістилися б в обсяг шкільного підручника по зоології. Розглядалась і біологічна сутність людини, людські популяції та раси ("Барва тіла у різних народів"), у дохідливій формі ставилося питання охорони навколишнього середовища ("Абрагам Лінкольн - приятель птиць").

З фізики і астрономії, хімії зустрічаються окремі фрагменти - "З науки винаходів і життя", біографічні етюди "Николай Коперник" і "Молодість Ісаака Ньютона" Ф.Потушняка, "Як далеко суть од нас звізди" О.Маркуша. Цікаво висвітлені теми "Нафта", про добування і виробництво гуми, солі, чавуну і сталі.

У рубриці "Забави, загадки, ребуси" подавалися нескладні конкурсні завдання з геометрії та алгебри (обчислення площ земельних ділянок, торгованих грошей та ін.), розрахованих здебільше на уважність і кмітливість. Припадково зачіпалась медицина і гігієна (про хворобу ока та вуха), малювання ("Учимося малювати"), спорт і військова справа ("Падак" - парашут).

На сторінках "Руської молодіж" народознавство зайняло найбільше поважне місце. Окрім названих фольклорних жанрів (легенд і переказів), етнографічних замальовок бачимо великий масив прислів'їв (з Вовнового, Білок, Нижнього Бистрого, Косівської Поляни), безліч анекдотів (рубрика "Смішне"), пісень - коломийок і колядок (з Лисичова, Калин, Волоського, Урмезіюва), балад (Вишні Верещки). Та щонайбільше друнувалися казки - оригінальні автентичні записи, літературні обробки, переклади з чужих мов (угорської, норвезької). Подивували читачів своїм ужином П.Міговк, що знайшов талановитих оповідачів в особі Юри Рака (6 казок) та Василя Немеша (дві), О.Довганич, О.Соколя, В.Марковцй, Ю.Пуглик, М.Русняк, А.Ворон, Е.Маргітич, Г.Гардубей. Їх записи давно стали дорогим скарбом української фольклористики.

Етимологічний правопис І.Гарайди не був кінечним злом для рідної мови. Наприклад, "Русское слово" А.Бродія та "Карпаторусский голос" С.Фенцика нав'язував узагалі-то місцевому населенню чужий "русский язык" з його дореволюційною графікою. Повернення до материнського слова (говірки свого села) знову-таки не стало тотальним. Група авторів (Ф.Потушняк, М.Бараболя, Ю.Боршош-Кум'ятський, Л.Дем'ян, О.Маркуш, П.Світлик та ін.) у попередній "чехословацький" період активно користувалась всеукраїнською літературною мовою і продовжувала роз-

виватися під впливом нещодавніх творчих імпульсів. Серед плеяди нових імен, що виступили у 1941-44 рр. на сторінках журналу варто згадати поетів С.Галака, В.Гурдзана, Й.Архія, Ю.Шестана-Яворського (з його: "Вечір тихий, вечір ніжний //Обняв сонні гори, //В думках своїх благовійних //Казку шепче борам"), Е.Кубинія. Загалом творча молодь знаходила всіляку підтримку зі сторони невсипушого редактора.

Значення. Як бачимо з приведеного, І.Гарайда постарався, аби "Руська молодіж" запам'яталася сучасникам. Журнал знаходив "свої" матеріали і цією неповторністю та самобутністю завоював шану читацького загалу. Він не конкурував з "Літературною неділею" чи із "Зорею", розрахованих на студентів, учителів і науковців, не дублював і педагогічний часопис "Народна школа" (1941-44) П.Федора, не відбирав хліба від газет.

"Руська молодіж", звичайно, мусіла бути обережнішою і поміркованішою, аніж празький орган молодих прибічників українського націоналізму "Пробоем" (1931-1944) С.Росохи чи місячний ілюстрований часопис "Голос молоді" (Й.Гавелка - Ужгород, січень-травень 1934 р.), який належав Закарпатському крайному КПЧ. Найбільш рельєфно спостерігається зв'язок "Руської молодіж" з краєзнавчим журналом "Наш рідний край" (Тячів, 1922-1938) О.Маркуша.

Але при всьому тому видавці продемонстрували і можливість виживання періодики в скрутних умовах другої світової війни. Тільки прихід Радянської Армії припинив видавничі плани, а І.Гарайда помер у застінках "СМЕРШу".

З півстолітньої віддалі втрачається відчуття тодішніх турбот і неспокою. Видиться лише зроблене. Хто кому більше догодив і нашкодив - похідне... "Руська молодіж" належить тому, перехитому часові. А що ж маємо ми сьогодні? І на що здатні?

Літературні вказівки

1. Державний архів Закарпатської області. - Фонд 2558. -Опис І. -Справа 939. - 38, аркушів. (Кримінальна справа НКВС СРСР 1944 р., заведена на І.А.Гарайду).
2. Руська молодіж: часопис для подкарпатської молодіж. /Вид.ПОН, відп.ред.І.Гарайда.-Ужгород.-І річник: 1941 (числа 1-3) - 1942 (числа 4-10); 2 річник: 1942 (ч.1-4) - 1943 (ч.5-10); 3 річник: 1943 (ч.1-4) - 1944 (ч.5-10); 4річник: 1944 (ч.1) - 1945.

3. Дзендзелівський Й. І.А.Гарайда як філолог і громадський діяч //Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: Матер. наук.-практ.конфер.(Ужгород,5-6 травня 1992 р.) - Ужгород: Патент, 1993.- С.142-156.
4. Дзендзелівський Й. ПОН і забутий Гарайда//Карпатський край [Ужгород].-1993. -№1. - С.12-13; №2. -С.12-14.
5. Довганич О. В'язень гестапо і "СМЕРШу": [І.Гарайда] //Карпатський край. -1993. - С.9-11. - С.29.
6. Ільницька М. Руська молодь //Літературна неділя [Ужгород].-1941. - 26 жовтня.
7. Маркус В. Мадярська окупація Карпатської України //Вісник ОЧСУ [Нью-Йорк]. - 1952.-N 2. - С.15-22.

Зміст

ПЕРЕДМОВА.

Роман Офіцинський

3

ОГМ-КАЛОТ, 1940-1944 (про організацію греко-католицької молоді Підкарпаття).

Роман Офіцинський

4

АНТИФАШИСТСЬКИЙ РУХ НА ЗАКАРПАТТІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.

Омельян Довганич

9

ВТЕЧА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ ЗАКОРДОН (1939-1941).

Роман Офіцинський

21

"РУСЬКА МОЛОДЕЖЬ" (1941 - 1944) З ПІВСТОРІЧНОЇ ВІДАЛІ.

Роман Офіцинський

31

наукове видання

Роман Офіцинський
Омелян Довганич

**Закарпатська молодь
у роки другої світової
війни**

(До 50-ліття Перемоги)

о-91.

Офіцинський Р., Довганич О. Закарпатська молодь
у роки другої світової війни (До 50-ліття Перемо-
ги). - Ужгород: ВВК "Патент", 1995 - 40 с. Зам. 1205

ББК 63.3(4 Укр)622